

УДК 316.628:364-322:355.01(470:477)

Єременко, А., Безрукова, О. (2023). Характеристика волонтерського руху та мотивація волонтерів в умовах російсько-української війни (за результатами якісного дослідження). *Соціологічні студії*, 2(23), 26–37. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-02-22-22>

Характеристика волонтерського руху та мотивація волонтерів в умовах російсько-української війни (за результатами якісного дослідження)

Андрій Єременко –

засновник компанії «Active group»,
здобувач PhD, ОП «Соціологія»,
факультет соціології,
КНУ ім. Тараса Шевченка

Andrii Yeremenko –

Founder of the «Active group» company,
graduate student at the Faculty of
Sociology, Faculty of Sociology, Taras
Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine
E-mail: vectorinfo@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5857-0037>

Ольга Безрукова –

д-р соц. наук, доцент, зав. кафедри
галузевої соціології, факультет
соціології, КНУ ім. Тараса Шевченка

Olha Bezrukova –

Doctor of Sociological Sciences,
Associate Professor, Head of the
Department of Branch Sociology, Faculty
of Sociology, Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine
E-mail: o.bezrukova@knu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4305-6218>

DOI: 10.29038/2306-3971-2023-02-22-22

Received: November, 2023

1st Revision: November, 2023

Accepted: December, 2023

У статті проаналізовано результати дослідження стану волонтерського руху, його трансформації а також мотивів участі у волонтерських рухах у категоріях активних волонтерів, представників бізнесу та представників влади. Методом обрано фокус-групові дискусії. Збір інформації проводили в містах Запоріжжя, Суми, Хмельницький (по три в кожному місті з представниками кожної з категорій) компанією «Active group» на замовлення ГО «Інститут Республіка» за підтримки посольства США в червні 2023 р. Волонтерський рух в Україні впливає на формування внутрішньої політики, залучаючи до своєї діяльності представників різних сфер, і забезпечує зворотний зв'язок у державному управлінні. Спад активності свідчить про складність та багатогранність мотивацій волонтерів. Респонденти описують як ключовий фактор участі моральну мотивацію (бажання допомогти іншим, відчуття єдності, потреба в моральній підтримці). Дослідження підтвердило гіпотезу щодо впливу волонтерства на всі аспекти життя в країні й дало змогу глибше зрозуміти мотивацію волонтерів, уключаючи моральні, емоційні, соціальні та економічні фактори. У результаті дослідження формуємо гіпотезу, що зі збільшенням проникнення волонтерства в різні аспекти соціального життя воно стане основою для формування нових суспільних відносин, основою для нового рівня суспільної довіри. Ця гіпотеза потребуватиме подальшої перевірки.

Ключові слова: волонтерство, волонтерський рух, мотивація волонтерів, громадянське суспільство, російсько-українська війна.

Yeremenko Andrii, Bezrukova Olha. Characteristics of the Volunteer Movement and Motivation of Volunteers in the Conditions of the Russo-Ukrainian War (According to the Results of a Qualitative Study). Following the onset of the Russian invasion of Ukrainian territory in 2014, volunteer movements aimed at protecting Ukraine from the Russian invasion began to actively develop in Ukraine. Since then, volunteering has encompassed all spheres of Ukrainian social life. After the full-scale invasion by Russia in 2022, there was another surge in volunteer activity. This article analyzes the results of a study on the state of the volunteer movement, its transformation, as well as the motives for participating or ceasing participation in volunteer movements. The relevance of the study lies in the fact that the volunteer movement plays a key role in responding to social, political, and economic challenges, especially in the context of Russian aggression. Therefore, understanding what motivates people to engage in volunteering helps to identify the main moral, emotional, and social factors that shape this movement. Thus, the importance of this research lies in identifying the key stimuli that encourage active citizen participation in volunteer initiatives, which in turn strengthens social cohesion and promotes the development of civil society. The aim of the study was to gain a deep understanding of the motivations, values, and assessments of different research groups. The

research methodology was a series of focus group discussions with representatives of three target groups: volunteers, business representatives, and government officials.

Key words: volunteerism, volunteer movement, motivation of volunteers, civil society, Russo-Ukrainian war.

ВСТУП

Про значимість волонтерського руху для захисту держави від агресії свідчать не лише наукові публікації, але й політичні рішення. І це не лише українська, але й світова практика. Так, у комюніке Варшавського саміту НАТО від липня 2016 р. (НАТО, 2016) зафіксовано важливість підтримки збройних сил цивільними засобами. Початок російської агресії у 2014 р. стає поштовхом для стрімкого розвитку нового волонтерського руху в Україні. Так, за рейтингом World Giving Index, у 2010 р. Україна була на 150 місці (CAF, 2010), у 2018 – на 81 (CAF, 2018), а у 2023 – українське волонтерство посідає друге місце в цьому рейтингу, поступившись лише Індонезії (CAF, 2023).

Мета дослідження – аналіз мотиваційних факторів та бар'єрів у волонтерській діяльності в Україні в контексті воєнних і соціальних криз.

1. АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На думку К. Федінек (Fedines, 2023), посилення волонтерської активності відбувалося не завдяки зусиллям держави, а часто всупереч їм. Більше того, за її твердженням, саме протистояння між державою й громадянським суспільством у 2012–2013 рр. стало своєрідним каталізатором активізації громадянського суспільства.

Українська дослідниця С. Сальнікова зазначає, що розбудова громадянського суспільства відбувається в тому числі шляхом поширення благодійництва, що реалізується й громадськими організаціями, які задають певні цінності й норми, демонструючи зразки соціально активної поведінки та накопичуючи таким чином соціальний капітал (Сальнікова, 2014, с. 40). Після початку російської агресії у 2014 р. відбувся сплеск волонтерства, спрямованого на захист України (Хом'як, 2015). Зокрема, величезну підтримку почали отримувати різноманітні військові та паравійськові об'єднання. Це не могло не відобразитися на інших аспектах суспільного життя.

З інституціоналізацією волонтерства (Чухрай, 2013) пов'язаний розвиток соціального підприємництва, яке не лише отримало потужний поштовх за рахунок волонтерів, але й активно підтримане міжнародними фондами та організаціями. Зокрема, уже у 2016 р. виходили статті, де описувалися різні програми, наприклад підтримки внутрішньо переміщених осіб від Програми розвитку ООН; допомоги вимушеним переселенцям і громадам від Міжнародної організації з міграції, розвитку сільської місцевості від Фонду «Монсанта», Міжнародного благодійного фонду «Добробут громад»; соціального інвестування «Вестерн Ен-Ай-Ес Ентерпрайз Фонд» та багато грантових програм, які підтримували розвиток соціального підприємництва (Овсянюк-Бердадіна, Крисько, 2016).

Волонтери демонструють феномен соціальної згуртованості, ефективно мобілізуючи зусилля різних соціальних суб'єктів для реагування на зовнішні виклики (Дейнеко, 2021, с. 34).

Розвиток волонтерства призвів і до зміни політичного ландшафту. Так, згідно з аналізом на основі методології нових соціальних рухів Інституту стратегічних досліджень, зважаючи на те, що значну частку волонтерської допомоги надавали авторитетні представники громад, підприємці, депутати місцевих рад та ін., з'ясувалося, що волонтери, ветерани Майдану й добровольчих батальйонів згодом навзаєм підтримували їх у розв'язанні господарських спорів, виборах, організації громадського тиску на судові та правоохоронні органи. Отже, сформовані зв'язки стали істотним чинником формування внутрішньої політики як на місцевому, так і на національному рівнях (Потапенко, Двігун, 2022). Посприяла консолідації українців і децентралізація (Salnikova et al., 2021).

Тут потрібно зазначити, що такий бурхливий ріст волонтерства відбувався за рахунок залучення до волонтерської діяльності людей, які до того не були жодним чином не пов'язані з громадською діяльністю. Зокрема, із підприємців, фахівців різних галузей та ін. (Панькова й ін., 2016).

Різнорманіття, бурхливе зростання та нестандартні, часто критичні завдання призвели до того, що волонтерська діяльність в Україні набула нестандартних для світової практики волонтерства напрямів діяльності. Фактично створено не лише систему допомоги тим, хто її потребує, але й повноцінну систему розробки та реалізації рішень у різних галузях. Особливо помітний тиск волонтерів, спрямований на підвищення ефективності у військовій сфері, а також у сфері державного управління.

Після кожної з криз, які спричиняли розвиток волонтерства (Революція гідності, російська агресія у 2014 р. та повномасштабне вторгнення у 2022 р.), у перші тижні й місяці після виникнення кризи, були швидко налагоджені та розбудовані волонтерські центри. У подальшій роботі вони пройшли випробування на надійність, а згодом переросли в довгострокову співпрацю (Fedines, 2023). У доповіді Національного інституту стратегічних досліджень щодо практик волонтерського руху наголошено, що значна частина волонтерської роботи відбувалася винятково в неформальному порядку: «Багато тисяч українських патріотів фактично виконували волонтерську роботу, не входячи до організованих осередків» (Горелов, Корнієвський, 2015, с. 17).

Отже, волонтерський рух став не лише підтримкою для тих, хто її потребує. Цей рух став одним із ключових аспектів українського суспільного життя. Він перетинається з усіма галузями економіки, громадської діяльності й публічного адміністрування. Він став ще одним з інститутів, що забезпечують систему зворотних зв'язків у державному управлінні. А одним із ключових питань роботи волонтерів є мотивація участі та неучасті їх у волонтерському русі. Водночас досвід спостереження за явищем волонтерства в період 2014–2022 рр. зафіксував спад волонтерської активності вже у 2015 р. (Панькова та ін., 2016), що автори цього дослідження пов'язують із «затуханням конфлікту», яке спостерігали на той момент. Проте явище волонтерства значно більш складне, аніж реакція на конфлікт, а система мотивацій не обмежується прагненням захистити державу.

2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Цільові групи дослідження

Це дослідження передбачало охоплення таких категорій населення, як активні волонтери, представники бізнесу та влади. Отже, проблема розглянута з різних позицій, що дало змогу отримати багатогранний погляд на волонтерську діяльність, ураховуючи різні інтереси й ресурси, які вносить кожна група. Це також сприяє розумінню взаємодії між різними секторами суспільства в контексті волонтерства.

2.2. Методи збору даних

Методом збору первинної інформації обрано серію фокус-групових дискусій. Цей метод обрано, оскільки завданням дослідження було глибоке розуміння мотивацій, цінностей та оцінок різних досліджуваних груп. Окрім того, цей метод зарекомендував свою надійність в умовах обмежень і викликів, а також вважається доцільним й ефективним у дослідженнях цільових груп. Цілковито вирішеними вже є методологічні та методичні питання його застосування (Олійник, 2022, с. 34).

Збір первинної інформації проводився в трьох містах, таких як Запоріжжя, Суми та Хмельницький; дані зібрано в червні 2023 р. У кожному місті проведено три фокус-групи – по одній із представниками кожної з досліджуваних страт (волонтери, представники бізнесу й влади). Отже, проведено дев'ять фокус-групових дискусій. Дискусії відбувалися за сценарієм (гайдом), який охоплював широкий спектр тем, що стосуються опису волонтерського середовища та мотивацій участі у волонтерстві.

Мета включала загальний опис самосприйняття волонтерським середовищем, аналіз основних причин, які спонукають людей до волонтерства, вивчення особистих і соціальних факторів, що впливають на їх рішення долучитися до волонтерської діяльності, а також дослідження перешкод і викликів, із якими вони стикаються під час своєї діяльності. Особливу увагу приділяли впливу значних локальних трагедій, емоційного стану волонтерів, їх потреби в моральній підтримці та відчуття єдності, а також розглядали причини, через які волонтери можуть припиняти або зменшувати свою активність.

Для проведення дослідження сформульовано **гіпотезу**, що діяльність волонтерів впливає на життя в країні, зокрема є фактором формування внутрішньої політики через механізми зворотного зв'язку, залучення представників із різних галузей тощо.

2.3. Етика збору даних

Під час кожної дискусії робився аудіо й відеозапис. Для забезпечення анонімності учасників використано такі інструменти:

1) учасники мали можливість представлятися будь-якими іменами або псевдонімами, що унеможливило підтвердження особистих даних;

2) під час комп'ютерного набору відбувалося кодування даних: кожному респонденту присвоювався номер. У подальшій роботі використовувався лише цей номер, а не інформація про реального респондента;

3) винагорода за участь виплачувалася готівкою без будь-яких підтверджень реальних даних респондента.

Окрім того, доступ до відео мали винятково дослідники, які безпосередньо працювали над проектом. До початку дискусії всіх учасників проінформовано про умови участі, аудіовідеозапис та тему розмови. У випадку незгоди вони мали можливість покинути групу (одна людина в проекті скористалася такою можливістю).

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

3.1. Загальний опис волонтерського середовища

Описуючи уявлення учасників про кількість волонтерів, більшість говорили, що їх «багато» або «дуже багато». Проте, намагаючись оцінити кількість волонтерів кількісно, називали цифри від 10 % до більшості. Оцінка кількості волонтерів залежить від того, як респондент розуміє слово «волонтер» (*«Дивлячись, що маємо на увазі під волонтерством»*). Якщо він вважає «волонтерами» тих, хто активно й щоденно працює, то він дає мінімальні оцінки кількості волонтерів (до 10 %). Якщо ж фінансова підтримка сприймається як волонтерство, то волонтерами називають більшість (*«кожен 1-й донатить»*).

Сумські та запорізькі волонтери говорять: пік волонтерської активності населення був у момент, коли їхнє місто було на межі захоплення (*«тоді ледь не кожен третій постійно працював»*).

Досить часто респонденти з різних груп відокремлювали «справжніх» і «несправжніх» волонтерів (*«є волонтери, а є волонтери в лапках»*). «Несправжніми» називають тих, хто бере участь у волонтерській діяльності через будь-який корисний мотив. Наприклад, бажання балотуватися, пошук кар'єрних перспектив, знайомств тощо або просто бажання отримувати матеріальний ресурс – пальне, продукти, перепустки тощо.

«Справжніх» волонтерів стає все менше. До цієї категорії відносять тих, хто протягом тривалого часу стабільно працює в цій царині.

Важливим джерелом для поповнення осередків волонтерства є внутрішньо переміщені особи, які приїхали в нові міста. Так, в усіх містах досить відомими є центри для підтримки ВПО, створені самими приїжджими. (*«Дуже багато ВПО відкрили центр прийому й допомоги переселенцям»*).

До волонтерської діяльності активно залучаються діти. Якщо вони отримують підтримку з боку батьків та/або суспільства, багато з них активно вливаються до волонтерського руху (*«Прийшли, поволонтерили, досвід отримали й пішли самі заходи робити і допомагати військовим, я це помітив»*). Також серед волонтерів часто говорять, що саме діти мотивують батьків залишатись у волонтерському русі або підтримувати волонтерів.

У різних групах відзначають активність волонтерства своєрідними «сплесками» (*«волонтерство хвилями йде, наростає та зменшується»*). Найпотужнішими називають сплески у 2014 р. та в березні 2022 р. Проте також говорять і про локальні підвищення активності, прив'язані до конкретних подій. На момент проведення дослідження, найяскравішою подією, яка призвела до такого сплеску, було знищення греблі Каховської гідроелектростанції, що призвело до серйозної екологічної катастрофи (*«коли в Херсоні події (затоплення) почалися, люди більше об'єдналися, почали рухатись»*). Для волонтерських рухів змінна кількість волонтерів створює проблему неможливості планування (*«то густо, то пусто»*). І це стосується не лише участі в роботі волонтерів, але й готовності допомагати матеріально. Окремі респонденти говорять про те, що, хоча кількість волонтерів не знизилася, зменшилась активність кожного окремого волонтера (*«якщо там щодня працювали, то тепер – по вихідних або після роботи»*). Особливо це стосується напрямів, де потрібна є ручна праця. Є також скарги на відсутність достатньої кількості волонтерів для проведення конкретних акцій, які потребують участі значної кількості людей (*«рік тому тільки скажи – і 50 заявок, а зараз на тиждень шукаю 30 людей і не можу назбирати»*).

Респонденти з «волонтерських» груп говорять про постійну плінність учасників. Тобто ситуацію, коли одні люди тимчасово покидають волонтерський рух чи радикально зменшують свою

активність, але на їхнє місце приходять інші. Така плинність дає змогу підтримувати певний «баланс» активності. Але лише для тих організацій, які виявляються спроможними постійно залучати нових членів. Тобто організації, які здатні залучати нових людей, можуть утримувати власну активність, незважаючи на об'єктивно наявний відтік людей. Ті самі активності, які не можуть цього робити, вимушені потроху згортати діяльність. Отже, організації, які працюють ще з 2014 р. та вміють працювати в умовах різної активності суспільства, мають додаткові можливості.

Фактором зменшення кількості волонтерів є й зменшення активності людей, які підтримують волонтерів «донатами» (*«якщо благодійні донати менші, то логічно, що зменшується й кількість волонтерів, які це можуть обслуговувати»*).

Значною проблемою для волонтерських рухів є мобілізація чоловіків. Серед негативних наслідків є зниження активності організацій через те, що жінки фізично не можуть виконувати низько робіт (*«у нас тільки дівчата і їм складно буде. Минулого року прийняли понад 40 вагонів гуманітарки»*). Також чоловіки, які не хочуть бути мобілізованими, не ходять до волонтерських штабів, особливо після того, як представники ТЦК зробили масовий рейд по волонтерських штабах. Зіткнувшись із браком чоловіків, організації відмовляються від низьких активностей, які просто не можуть виконати.

Говорячи про трансформацію активності, в усіх групах багато згадували про трансформацію з моменту повномасштабного вторгнення до моменту проведення дослідження. На початку вторгнення всі відзначали значну громадську активність і бажання долучатися (*«місяць десь, просто всі були й бігли»*). Перша координація виникла спонтанно за допомогою чатів у різних соціальних мережах та месенжерах. Далі вона почала відбуватися переважно через Telegram (*«через тиждень-два – через чат-боти організовувались»*). Перші питання, які вирішувалися, були суто нагальні та стосувалися організації оборони (мішки з піском, окопи, перевірка й приведення до ладу укриттів тощо), першої допомоги військовим (від спорядження до харчування), організації та забезпечення блок-постів, плетіння сіток тощо. Старт можна охарактеризувати фразою «всі робили все». Координація відбувалася стихійно за допомогою чатів або особистих зав'язків. Такої координації стало недостатньо, через що були помітні негативні наслідки. Зокрема, робилося багато зайвих і погано організованих речей (*«чомусь усі вареники ліпили, причому в таких масштабах великих»*).

На наступному етапі також стихійно відбувся певний розподіл діяльності між різними групами волонтерів за різними напрямками (*«стали формуватися саме волонтерські організації й спрямовувалися на конкретний напрям допомоги»*). Напрями були досить широкими: підтримка військових, підтримка ВПО, медицина тощо (*«є хто медициною займається, специфікація така й конкретно в таких напрямках працюють»*).

Нинішній волонтерський рух є розвитком тих структур, які створені в перші місяці. Вони найчастіше зберігають свою початкову спрямованість. Проте набір послуг для цільової групи змінюється, виходячи з потреб групи та можливостей. Так, для військових збирають уже не мінімальний набір (каска+бронік), а БПЛА. ВПО отримують не стільки харчовий набір, скільки інші адресні послуги тощо.

Волонтерські активності стають більш чіткими. Так, допомога йде не загалом «на ЗСУ», а для конкретного підрозділу чи конкретної номенклатури. Може звзунитися профіль діяльності організації. Наприклад, «Школа армії дронів». Вибір конкретного реципієнта та напряму відбувається за особистим уподобанням волонтера або лідера волонтерської групи.

Корегування напряму діяльності відбувається й через корегування напрямів основних донорів і потреб реципієнтів. У якості прикладу, який траплявся в усіх містах, де проводилися фокус-групи, наводили роздачу продуктових наборів. З одного боку, серед ВПО, які вже влаштувалися на нових місцях, зменшується потреба в харчових наборах. Але й організації, які підтримували роздачу їжі, теж частково або повністю згорнули цей напрям. Відповідно, волонтери переорієнтовуються на інші напрями. Також наводять приклади зменшення запитів на постачання засобів індивідуального захисту військових, що пов'язують із покращенням державного забезпечення.

3.2. Професіоналізація волонтерських організацій

В усіх групах у різних аспектах впливала тема професіоналізації волонтерських організацій.

Називалися різні аспекти такої професіоналізації. По-перше, волонтери набувають досвіду й виконують ту саму роботу краще. Це стосується як безпосередньо волонтерської роботи, так і звітності (*«усі речі їм чимось космічним здавалися, вони все це знають уже»*).

Організації, які стали більш системними, можуть фахово організувати збір допомоги, її доставку, розподіл тощо (*«знають, як кошти збирати, як заходи робити»*). Окремо говориться про те, що системні організації навчилися робити більш фахові акції зі збору коштів. Різні респонденти розповідали про благодійні ярмарки, великі збори та ін. Унаслідок цього такі «професійні» волонтери, створюючи фонди, залучають більше ресурсів у порівнянні з менш організованими колегами. Ці висновки підтверджуються й результатами інших досліджень, проведених в Україні (Склярова, 2022, с. 59).

Окремі волонтери розповідали, що вони значно більш ефективно працюють за умови, коли вони є частиною організації, яка розв'язує інші проблеми, такі як надання матеріалів, пошук реципієнтів, пошук підтримки, організація юридичних питань клієнтів тощо.

З іншого боку, великі фонди (передусім міжнародні) надають системне фінансування, що дає змогу робити більш масштабні проєкти. Відповідно, і робота з фондами стала окремим напрямом, де з'явилися свої фахівці з написання грантових заявок, звітності тощо. Тим більше, що донорські структури вимагають дедалі більшої фаховості як у виконанні проєктів, так і у звітності.

Деякі роботи, які виконувалися на початку вторгнення безкоштовно, тепер оплачуються. Тобто волонтер перетворився в «працівника волонтерської організації». Для окремих людей робота в благодійних та волонтерських фондах перетворюється на основну роботу, де вони отримують заробітну плату. Унаслідок цього волонтерські групи можуть робити більш значні проєкти. Ідеться навіть про організацію виробництва БПЛА. Іншим аспектом професіоналізації є поява «вузькопрофільних» волонтерів та організацій. Наприклад, спеціалісти з відновлення техніки.

3.3. Про наявність конкуренції між волонтерськими організаціями

У різних групах впливала думка про наявність конкуренції між волонтерськими організаціями. Організації конкурують за:

- донати від людей (*«зараз конкуренція більша й гроші залучити важче»*);
- залучення активних волонтерів;
- підтримку з боку фондів.

За відгуками респондентів, така конкуренція змушує фонди бути більш креативними під час збору коштів, залучення активістів тощо (*«продумувати креатив треба, залучаючи кошти, моральні штуки – щоб донатили»*).

Конкурують не лише фонди між собою, але й цілі напрями, бо кожен, хто жертвує кошти, обирає не стільки між фондами, скільки між напрямками: на ВПО, на ЗСУ, на тварин, на подолання наслідків повені тощо.

Певною мірою така конкуренція є корисною. Проте в разі її загострення очікуються й негативні наслідки. Передусім зменшення взаємодії та координації між волонтерськими організаціями. Тим більше, що відсутність або брак координації називали в усіх групах як проблему, яка знижує загальну ефективність волонтерства. Зокрема, потенційні волонтери просто не знають про всі наявні можливості, де може знадобитися їхня робота, групи можуть дублювати ті самі дії тощо.

Політики намагаються долучатися до участі у волонтерстві. І якщо до волонтерів, які думають про політичне майбутнє, ставляться, хоча й скептично, але без сильного обурення, то політики, які «піаряться» на волонтерській праці, викликають сильні негативні емоції. Декілька разів згадано ситуації, коли волонтери влаштовують заходи, а політики та представники влади приходять і фотографуються на них, видаючи це за власну роботу (*«А про мене ніхто навіть не згадає або ще й змушують звітувати»*). Про такі випадки говорили всюди. Навіть у групах волонтерів із представників влади такі політики викликали обурення.

Незважаючи на публічну роботу волонтерів, їх підтримку медіа, волонтерські екосистеми залишаються певною мірою закритими. Основні причини цього, на думку респондентів, такі:

- про роботу окремих волонтерських центрів потенційні волонтери не знають;
- у волонтерських штабах і хабах створюється внутрішня емоційна обстановка, де нові люди можуть відчувати себе «зайвими»;

- нових людей не можуть фахово залучити до роботи (*«часто буває, людина приходить і не знає, що робити, не відчуває потрібною себе»*);
- потенційний волонтер соромиться підійти й запропонувати допомогу;
- відсутність і небажання співпрацювати між організаціями, які конкурують між собою (*«багато дрібних організацій, і кожен на себе працювати хоче»*);
- відсутність системної інформації про проблеми й потреби в цілих галузях. Говорилось у контексті ВПО (*«у когось є конкретні цифри? Хтось порахувати може, скільки ВПО в Запоріжжі?»*). Цікаво, що така відсутність зумовлена не лише певною закритістю даних, але й тим, що часто ВПО не проходять реєстрацію. А отже, про них ніхто не може знати на принциповому рівні.

3.4. Мотивація волонтерів

Мотивація волонтерів є предметом багатьох досліджень і дає змогу в наших висновках спиратися на обґрунтовану думку колег, яка потребуватиме рефлексії й поза межами представленого дослідження (Vecina, & Marzana, 2019, p. 578; Tsai et al., 2023; Meijeren et al., 2023; Xu et al., 2021). Щодо мотивації участі чи неучасті у волонтерських рухах, найчастіше називають *моральну мотивацію* долучення до допомоги іншим людям (*«за покликом душі»*). Для таких людей важливе відчуття єдності, сили, взаємодопомоги й підтримки заради однієї мети (*«в очі дивився та розумів: ми непереможні, єдині»*). Важливим є також відчуття себе в дружньому колективі, моральна підтримка від друзів (*«дружніші стають люди»*). Волонтерство *«затягує»*. Дуже часті твердження на кшталт *«це як затягнуло нас. Певний сенс життя»*.

Мотивація *«наблизити Перемогу»* називається однією з перших у всіх групах. Особливо акцентують увагу на тому, що ті ВПО, які приєднуються до волонтерських рухів, називають таку мотивацію частіше.

Приєднання або повернення до волонтерства може бути *відповіддю на значну локальну трагедію* (*«коли стається більша трагедія, як Одеса чи ГЕС, то більш активний стаєш»*). Посилюється також особиста причетність до проблеми, що розв'язується, наприклад, через наявність родичів чи знайомих, які потребують допомоги.

Наявність близьких, котрі зараз перебувають у силах оборони України (особливо в «гарячих точках»), істотно збільшує мотивацію долучатися до волонтерських рухів, що підтримують військових. Та навіть просте *відчуття емпатії* стосовно людей, які наразі ризикують життям заради Перемоги України, мотивує багатьох людей приєднуватися до волонтерства (*«там перебувають молоді хлопці, і вона не може по-іншому», «часто це жінки тих хлопців, які воюють»*). Різні респонденти вважають, що важливим мотивом *нагадування про людей, які загинули* (*«портрети Героїв, які загинули... – це нагадування, уключаєшся знов»*).

Деякі люди залучаються до волонтерства як до своєрідної психотерапії, яка *допомагає краще справлятися із психологічними проблемами* (інколи, за твердженнями респондентів, ці проблеми з волонтерством та повномасштабною війною можуть бути жодним чином не пов'язані). Людям важливо відчувати себе корисними для інших. Для інших – волонтерство.

Під час вибору того, яку організацію підтримати, ключовим фактором є довіра до людей, які вже працюють в організації.

Для волонтерів, котрі долучаються до разових подій, важливе *задоволення від самої події та процесу її організації, заходів* (*«на концерт ідеш, за куліси ходиш, івентове волонтерство»*).

Для продовження роботи й під час вибору організації важлива *наявність очевидних видимих результатів роботи*. Про це говорили в усіх містах (*«І коли бачиш урятованих людей, відбудоване житло й т. ін. ... Надає це сил»*). Тож для залучення й утримання волонтери організації намагаються всіма способами доносити інформацію про результати своєї діяльності та внесок окремих волонтерів у нього.

Окремі волонтери, укладаючи свою працю, *відчують себе своєрідною «елітою»*. Часто лунала теза, що *«не всі можуть стати волонтерами»*, що волонтерами стають лише *«морально сильні люди»*. Ці ж респонденти говорили, що якості, необхідні для волонтерства, закладаються з дитинства.

Суперечливе ставлення викликають люди, які долучаються до волонтерських рухів *із меркантильною метою*. Найчастіше така мета пов'язана зі створенням репутації в політичних цілях

(«відповідно організована передвиборча кампанія»), створення грантової історії та налагодження зв'язків і контактів для подальшої роботи. Було навіть одне згадування про людей, які працюють у волонтерському штабі, тому що там їх хоча б годують («витратили всі свої заощадження в перші пів року... пішов у штаб, бо там хоча б годують»).

До такої мотивації ставляться дуже по-різному. Були як жорстко негативні вислови, оскільки таких людей вважають «несправжніми волонтерами», так і певне розуміння, бо люди все одно роблять «щось корисне», незалежно від їх мотивації.

3.5. Про припинення волонтерської діяльності

Говорячи про припинення волонтерської діяльності, у більшості груп зазначали, що якщо волонтер і припиняє діяльність, то часто через деякий час повертається знову. Зазвичай цей час витрачається на відпочинок, розв'язання нагальних проблем тощо. Інколи повертається тоді, коли відчуває особливу потребу у своїй участі, наприклад, коли трапиться велика біда (подія, яку конкретна людина сприйматиме як велику біду).

Так, навіть припинивши щось робити, люди часто продовжують підтримувати волонтерські рухи іншими способами. Це може бути фінансова підтримка, інформаційна (перепости в соцмережах), участь в акціях тощо («Як мінімум, донати чи інформаційна підтримка, до когось зателефонувати, допомогти»). Поодинокі твердження, що люди взагалі не покидають волонтерство, хоча іноді можуть зменшити власну активність («я не бачила таких, хто покидає»). У деяких респондентів присутнє розуміння, що займатися волонтерством можна після того, як подбав про себе («а не на шкоду чи великий збиток собі»).

Важливим аспектом, що заважає волонтерити, є матеріальні проблеми, які можна поділити на дві категорії:

- пов'язані з ресурсами на волонтерську діяльність. Падіння зборів донатів, припинення підтримки певного фонду тощо;
- пов'язані з особистими фінансами. Найчастіше йдеться про необхідність заробляти гроші («треба їм родини годувати»). Похідною від цього причиною припинення волонтерства є збільшення навантаження на основній роботі, через що вже не лишається часу й сил на роботу. Також говорилося про відновлення підприємств, які повертають своїх працівників.

Частина людей покидає волонтерство через зникнення, розв'язання або пристосування до гострої проблеми, через яку людина долучилася до волонтерства («коли тут стало спокійніше, то повернулися до спокійного життя, роботи»).

Також звучало багато думок про емоційні причини припинення волонтерства:

- було багато загальних фраз у всіх групах про «емоційне вигорання» і втому («Багато хто вигорів. Це реально тяжко – бути волонтером»). А також про зневіру та втомленість від війни («покидають хто зневірився, бо війна довго триває»);
- зворотною стороною попереднього мотиву є адаптація до війни. Люди почали сприймати її як нову нормальність, а отже, перестали активно боротися за те, щоб це змінилось;
- накопичення особистих проблем, які потребують розв'язання («складні обставини в житті, що не дають змоги допомагати іншим»);
- відчуття того, що суспільству байдужа проблема, якою опікується волонтер. Про таку проблему говорили зоозахисники;
- велике емоційне навантаження тих, хто контактує з людьми, що потребують допомоги («коли відвідала дитячий будинок, я плакала два дні, не кожна людина зможе»);
- розчарування через відсутність очевидних і помітних змін викликає розчарування («зрозуміли, що не міняється, і думають про себе більше»).

3.6. Про обмеження роботи волонтерів

Великим обмеженням роботи волонтерів є страх репресій із боку держави:

- присутня інформація про перевірки «всіх фондів», коли через технічні помилки можна отримати значне покарання («Вони перевіряють зараз фактично всі благодійні фонди, організації»);
- розуміння, що неможливо офіційно все оформити. Це можливі проблеми під час перевірки діяльності;

– складність бюрократії (*«ми повинні звітувати про кількість отриманих речей, їх описати треба»*).

При тому, що волонтери знають, де й за що їх можна општрафувати. Страх перед державними органами не дає змоги багатьом волонтерам та ініціативам масштабувати власну діяльність.

Демотивує також некоректна поведінка реципієнтів Некоректна поведінка з боку реципієнтів допомоги (передусім, ВПО, але іноді таке говорять і про командирів підрозділів). Найчастіше згадували, що іноді реципієнти ставляться до волонтерів як до тих, хто зобов'язаний їм щось робити (*«а люди забувають, думають, що їм винні всі, висувають претензії типу, чому квасоля, а не м'ясо»*). Навіть розуміючи, що такі випадки є винятками, усе одно волонтери відчують зниження мотивації (*«мільйон хороших історій перекриють 2–3 факти»*).

Дуже важливою є також позиція держави. Так, коли держава відновила спроможність забезпечення в певних напрямках, зникла й необхідність у волонтерській роботі (*«структуровано держава виконує та повинна виконувати»*). На цьому етапі виникає проблема, що від волонтерів часто продовжують вимагати виконувати функції держави навіть після того, як держава відновила свою здатність це робити. Найчастіше це відбувається в напрямках підтримки ВПО та часткового забезпечення військових (*«так ви ж завжди це робили, у минулому році робили, робіть і далі»*).

Одночасно з цим у всіх групах є розуміння того, що волонтерство не може виконувати функції держави протягом тривалого часу. Відповідно, якщо держава не демонструє прагнення до розв'язання проблеми, у волонтерів теж можуть «опуститися руки».

Присутній і запит на «школи волонтерства». Тобто системи передачі знань щодо того, як працювати, як залучати людей, як звітувати перед громадськістю, органами влади й грантодавцями тощо, хоча навчання волонтерських активностей уже відбувається за підтримки різних фондів, на момент проведення дослідження його було явно недостатньо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Волонтерський рух в Україні, який активізувався після російської агресії у 2014 та 2022 рр., став значущим фактором у розвитку захисту держави від агресії, що підтверджується не лише науковими публікаціями, але й політичними рішеннями, такими як комюніке Варшавського саміту НАТО. Цей рух, що виник частково всупереч державним зусиллям, сприяв формуванню внутрішньої політики, уключаючи підтримку військових і паравійськових об'єднань, і відіграв важливу роль у соціальному та економічному житті країни. Зокрема, на благодійних і волонтерських засадах тримається значна частина підтримки ВПО та надання їм відповідної допомоги.

Волонтерський рух в Україні відзначається не тільки підтримкою збройних сил, але й активним впливом на соціальне підприємництво, політичний ландшафт та громадське життя загалом. Значний внесок волонтерів у різні сфери суспільного життя підтверджується зростанням України в рейтингу «World Giving Index» із 150 місця у 2010 р. до другого – у 2021 р.

Волонтерський рух в Україні відіграє ключову роль у формуванні внутрішньої політики, залучаючи до своєї діяльності представників різних сфер, уключаючи підприємців і фахівців. Він також став важливим інститутом, що забезпечує зворотний зв'язок у державному управлінні. Однак, незважаючи на значний вплив волонтерства, спостерігаємо спад активності після затухання конфлікту, що свідчить про складність і багатогранність мотивацій волонтерів.

В умовах постійної потреби в залученні нових волонтерів, розуміння мотивації участі є ключовим для підтримки організаційної спроможності волонтерських рухів.

Описуючи мотивацію, респонденти характеризують фактори що мотивують до участі:

- моральна мотивація (бажання допомогти іншим, відчуття єдності та сили, а також потреба в моральній підтримці);
- «наблизити Перемогу»;
- реакція на локальні трагедії;
- емпатія до військових та їхніх родин;
- волонтерство як психотерапія;
- довіра до конкретної організації;
- задоволення від участі у волонтерських подіях;

- видимі результати роботи;
- самоідентифікація волонтерського середовища як своєрідної «еліти»;
- меркантильна мотивація, найчастіше пов'язана з потребою у створенні репутації;
- повернення до волонтерства після перерви.

Описуючи мотиви припинення волонтерства, серед них називають такі:

- матеріальні та фінансові труднощі;
- знайдено роботу;
- емоційна втома/емоційне вигорання;
- страх перед репресіями з боку державних органів;
- відсутність або недостатність державної підтримки;
- негативна та некоректна поведінка реципієнтів;
- брак освіти й навичок.

Це дослідження підтвердило гіпотезу щодо впливу волонтерства на всі аспекти життя в країні та дало змогу глибше зрозуміти мотивацію волонтерів, уключаючи моральні, емоційні, соціальні та економічні фактори. У результаті дослідження можна сформулювати гіпотезу для наших подальших досліджень, що зі збільшенням проникнення волонтерства в різні аспекти соціального життя, воно стане основою для формування принципово нових суспільних відносин, основою для нового рівня суспільної довіри. Ця гіпотеза потребуватиме перевірки в подальших дослідженнях.

ПОДЯКА Й ФІНАНСУВАННЯ

Дослідження проводилося компанією «Active group» на замовлення громадської організації «Інститут “Республіка”» за підтримки посольства Сполучених Штатів Америки. Над дослідженням працювали Олександра Гліжинська, Ірина Макарова (канд. екон. наук), Андрій Єременко. Звіт оприлюднено 31.07.2023 р. за посиланням <http://surl.li/orwcf>.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Горелов, Д. М., Корнієвський, О. А. (2015). *Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доп.* Київ: НІСД. Отримано 24.10.2023 з <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf>
- Дейнеко, О. (2021). Моделі побудови соціальної згуртованості: теоретичні роздуми та емпіричні випадки. *Соціологічні студії*, 1(18), 33–40. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2021-01-33-40>
- Овсянюк-Бердадіна, О. Ф., Криско, Ж. Л. (2016). Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації: *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 6(2), 129–132.
- Олійник, О. (2022). Онлайн фокус-групи: особливості організації та проведення. *Соціологічні студії*, 1(20), 32–40. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-01-32-40>
- Панькова, О. В., Касперович, О. Ю., Іщенко, О. В. (2016). Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*, 2(57), 25–40. <https://doi.org/10.15407/socium2016.02.025>
- Потапенко, В., Двігун, А. (2022). *Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів*. Київ: НІСД. Отримано 24.10.2023 з <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinskoho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh>
- Сальнікова, С. (2014). Благодійність населення східноєвропейських країн з радянським минулим. *Соціологічні студії*, 2 (5), 39–45. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2014-02-39-45>
- Скляр, І. (2022). Потреби ВПО у воєнний час: досвід громадського сектору України на прикладі ініціативи Shelter Ukraine. *Соціологічні студії*, 2(21), 57–67. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-57-67>
- Хом'як, А. (2015). Участь населення України у волонтерській та благодійницькій діяльності. *Соціологічні студії*, 2(7), 67–71. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2015-02-67-71>
- Чухрай, М. (2013). Інституціоналізація волонтерського руху в Україні: реалії та перспективи. *Соціологічні студії*, 1(2), 104–108.
- CAF (2010). *The World Giving Index 2010*. Retrieved October 24, 2023 from <https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/worldgivingindex28092010print.pdf>
- CAF (2018). *World Giving Index 2018. A global view of giving trends*. Retrieved October 24, 2023 from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2018_report_webnopw_2379a_261018.pdf

- CAF (2023). *World Giving Index 2023. Global trends in generosity*. Retrieved October 24, 2023 from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/world-giving-index-2023.pdf?sfvrsn=44dd5447_2
- Fedinec, C. (2023). The Ukrainian Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022). In B. Madlovics, B. Magyar (Eds.), *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*, vol. 1, (pp. 331–352). Central European University Press. <https://doi.org/10.7829/jj.3985461.15>. <https://doi.org/10.7829/jj.3985461>
- Meijeren, M., Lubbers, M., & Scheepers, P. (2023). Assessing the 'Why' in Volunteering for Refugees: Exploring Volunteer Motivations. *Voluntas*. <https://doi.org/10.1007/s11266-023-00574-y>
- NATO (2016). *Warsaw Summit Communiqué*. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8–9 July 2016. Retrieved October 24, 2023 from https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm?selectedLocale=en
- Salnikova, S., Klymenko E., & Yemelianova, Y. (2021). Features of Consolidation of the Ukrainian Nation in the Conditions of Decentralization. In Antipova T. (Eds.) *Lecture Notes in Networks and Systems*, 315, 329–340. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-85799-8_28
- Tsai, A. C. Y., Newstead, T., Lewis, G. et al. (2023). Leading Volunteer Motivation: How Leader Behaviour can Trigger and Fulfil Volunteers' Motivations. *Voluntas*. <https://doi.org/10.1007/s11266-023-00588-6>
- Vecina, M. L., & Marzana, D. (2019). Motivations for volunteering: Do motivation questionnaires measure what actually drives volunteers? *Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 26, 573–587. DOI: 10.4473/TPM26.4.6
- Xu, Lp., Liao, Jb., Wu, Ys., & Kuang, Hd. (2021). Effect of Psychological Capital of Volunteers on Volunteering Behavior: The Chained Mediation Role of Perceived Social Support and Volunteer Motivation. *Frontiers in Psychology*, 12, 657877. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.657877>

REFERENCES

- CAF (2010). *The World Giving Index 2010*. Retrieved October 24, 2023 from <https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/worldgivingindex28092010print.pdf>
- CAF (2018). *World Giving Index 2018. A global view of giving trends*. Retrieved October 24, 2023 from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2018_report_webnopw_2379a_261018.pdf
- CAF (2023). *World Giving Index 2023. Global trends in generosity*. Retrieved October 24, 2023 from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/world-giving-index-2023.pdf?sfvrsn=44dd5447_2
- Chukhrai, M. (2013). Institutionalization of the volunteering in Ukraine: contemporary situation and perspectives. *Sociological Studios*, 1(2), 104–108.
- Deineko, O. (2021). Models of Social Cohesion Construction: Theoretical Reflections and Empirical Cases. *Sociological Studios*, 1(18), 33–40. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2021-01-33-40>
- Fedinec, C. (2023). The Ukrainian Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022). In B. Madlovics, B. Magyar (Eds.), *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*, vol. 1, (pp. 331–352). Central European University Press. <https://doi.org/10.7829/jj.3985461.15>, <https://doi.org/10.7829/jj.3985461>
- Gorelov, D. M., & Korniyevskiy, O. A. (2015). *Volunteer movement: world experience and Ukrainian civil practices: analytical report*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. Retrieved October 24, 2023 from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf>
- Khomiak, A. (2015). Participation of the Population of Ukraine in Voluntary and Charitable Activities. *Sociological Studios*, 2(7), 67–71. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2015-02-67-71>
- Meijeren, M., Lubbers, M., & Scheepers, P. (2023) Assessing the 'Why' in Volunteering for Refugees: Exploring Volunteer Motivations. *Voluntas*. <https://doi.org/10.1007/s11266-023-00574-y>
- NATO (2016). *Warsaw Summit Communiqué*. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8–9 July 2016. Retrieved October 24, 2023 from https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm?selectedLocale=en
- Oliinyk, O. (2022). Online Focus Groups: Specifics of Organization and Conduct. *Sociological Studios*, 1(20), 32–40. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-01-32-40>
- Ovsyanyuk-Berdadina, O. F., & Krys'ko, Zh. L. (2016). Social entrepreneurship as an innovational device of social problem solution: formation and activation conditions. *Uzhorod National University Herald. International Economic Relations and World Economy*, 6(2), 129–132.
- Pankova, O. V., Kasperovych, A. Yu., & Ishchenko, A. V. (2016). The development of volunteer activity in Ukraine as a demonstration of civil society social resources activation: specificity, problems and perspectives. *Ukrainian Society*, 2(57), 25–40. <https://doi.org/10.15407/socium2016.02.025>

- Potapenko, V., & Dvigun, A. (2022). *Analysis of Ukrainian volunteerism based on the methodology of new social movements*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. Retrieved October 24, 2023 from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinskoho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh>
- Salnikova, S. (2014). The Charity of Population of East European Countries with the Soviet Past. *Sociological Studios*, 2 (5), 39–45. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2014-02-39-45>
- Salnikova, S., Klymenko E., & Yemelianova Y. (2021). Features of Consolidation of the Ukrainian Nation in the Conditions of Decentralization. In Antipova T. (Eds.) *Lecture Notes in Networks and Systems*, 315, 329–340. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-85799-8_28
- Skliarova, I. (2022). The Needs of IDPs in Wartime: Experience of the Public Sector of Ukraine on the Example of Shelter Ukraine Initiative. *Sociological Studios*, 2(21), 57–67. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-57-67>
- Tsai, A. C. Y, Newstead, T., Lewis, G. et al. (2023). Leading Volunteer Motivation: How Leader Behaviour can Trigger and Fulfil Volunteers' Motivations. *Voluntas*. <https://doi.org/10.1007/s11266-023-00588-6>
- Vecina, M. L., & Marzana, D. (2019). Motivations for volunteering: Do motivation questionnaires measure what actually drives volunteers? *Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 26, 573–587. DOI: 10.4473/TPM26.4.6
- Xu, Lp., Liao, Jb., Wu, Ys., & Kuang, Hd. (2021). Effect of Psychological Capital of Volunteers on Volunteering Behavior: The Chained Mediation Role of Perceived Social Support and Volunteer Motivation. *Frontiers in Psychology*, 12, 657877. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.657877>